

# Teleki Pál antiszemitizmusáról

VISSZHANG - LVI. évfolyam, 31. szám, 2012. augusztus 3.

Karsai László 2005-ben megjelent könyvemről 2009 elején írt és 2012 nyarán publikált magánlevele (*Megjegyzések a Gerő-vitához, ÉS, 2012/29., júl. 20.*) komplex értelmezhetőségi kérdéseket vet fel a tájékozott olvasó számára, hiszen kapcsolódik, legalábbis érintőlegesen a Gerő András cikke nyomán kibontakozott vitákhoz. Ráadásul Karsai László azóta álláspontomban változásokat lát, amelyeket elismerően értékel. Szerepem túlértékelése lenne, ha ettől a körülménytől egy magyar Historikerstreit kibontakozását várnám. Mivel azonban a Karsai László által csaknem egy kolumnán keresztül elemzett munkám (*Teleki Pál*, Budapest, Osiris, 2005.) már nem kapható a könyvforgalomban, úgy gondolom, tartozom az *ÉS* olvasóinak azzal, hogy a vitatott megítélésű tudós-politikus antiszemitizmusának gyökereit, összetevőit röviden összefoglaljam, és egyúttal reagáljak a cikk egyes állításaira.

Előrebocsátom, hogy a könyvvel kapcsolatban megfogalmazott kritika jelentős elemei (Teleki-apológia, a korszak antiszemita retorikájának átvétele) olyan *hibás olvasatból* erednek, amely – ez meggyőződésem – nemcsak nem a szerzői szándék eredménye, de amely alapos olvasás révén megcáfolható. Ennek vannak viszonylag könnyen tetten érhető esetei. Karsai László szerint nem említettem meg: a magyarországi zsidóság nagy többsége ellenforradalmi érzelmű volt a Tanácsköztársaság idején, noha ez a könyv 178. oldalán szerepel.

Kissé nehezebben felfejthető a terminológia kérdése. Karsai László olvasatában, véleményem szerint, nem kaptak megfelelő súlyt azok a retorikai jelek, amelyekkel a Teleki szövegeiből vagy a kor sajtójából vett idézeteket, fordulatokat kísértem, és amelyekkel jeleztem: nem a saját véleményemről van szó, hanem Teleki vagy a kortársak szövegeit beszéltem, hogy bemutassam eszméik működési mechanizmusát, azok politikai következményeit. *Mindig* idézőjellel használtam a korszak olyan lözungjait, mint „zsidóuralom”, „magyar nemzeti célok”, „zsidófajú keresztény”, „elzsidósodás”, és társaikat, továbbá – nem akarván döntení Ungvári Tamás és Gyurgyák János 2001-es látens vitájában a kérdésről – számos esetben a „zsidókérdés” kifejezést is. Ezenfelül igyekeztem közbeszúrással („vélte Teleki”) vagy éppen határozottabb kifejezésekkel (durva általánosítás, diszkrimináció, bűnös, tragikus stb.) jelezni a távolságomat, illetve a véleményemet egy-egy kérdésben.

Fontos látnunk ugyanakkor, hogy a forrásadottságok alapján nem állíthatjuk: Teleki Pál 1919 előtt antiszemita lett volna. Egy durva levélbeli megjegyzése kivételével („Erre meg kellene ölni valami zsidót” – jegyezte meg Cholnoky Jenőnek írt 1911-es levelében a Magyar Földrajzi Társaság könyvtárának bekötetési költségeiről morfondírozva – itt azonban a címzett is figyelmet érdemel, erről mindjárt) nem találunk utalást zsidóellenes vagy fajvédő érzelmekre, sem a magánlevelezésben, sem közéleti megnyilatkozásaiban. Ettől még lehet, hogy léteztek, de ezt kategorikusan kijelenteni jelenleg bajos.

Az erdélyi liberális politikuscsaládból érkező, jogi és mezőgazdasági tanulmányokat folytató Teleki korán eljegyezte magát a földrajzzal, és belevetette magát előbb a Magyar Földrajzi Társaság, majd később a Turáni Társaság, még később a Népesedéspolitikai és Fajegészségügyi Társaság munkájába. E manapság riasztó nevű szervezeteknek (főleg a két utóbbinak) valóban voltak olyan plánumai – főleg a világháború alatt –, amelyek a politikai szélsőség irányába mutatnak, de érdemes szemügyre vennünk a kezdeményezők körét. A számos lunatikus és későbbi jobboldali radikális mellett ott találjuk a turanistáknál többek között az őszirózsás forradalom miniszterelnökét (Károlyi Mihályt), a két háború közötti ellenzéki liberális politika fontos háttéremberét (Balkányi Kálmánt) és a zsidó származású orientalistát (Goldziher Ignácot): sokmindenki dédelgette magában azt a később megbocsáthatatlanul

naivnak gondolt ideát, hogy Magyarországnak nagyhatalmi küldetése van a Balkánon és a Közel-Keleten. Némiképp hasonló a helyzet a magyar fajegészségügyi mozgalommal, ahol különböző radikális társadalommérnökök mellett ott találunk a népegészségügy javításán fáradozó orvosokat, jótékonykodó arisztokratákat és később kommunistává váló értelmiségieket: például Buday Dezsőt vagy Madzsar Józsefet. Teleki első publikációit az eugenika területén éppen az akkor Kégl János és Somló Bódog szerkesztette *Huszdik Században* jelentette meg. Nem mindenki lett automatikusan rasszista, antiszemita attól, hogy ezen egyesületekben forgolódott.

Azt is rögzítenünk kell, hogy a két világháború közötti időszak antiszemitáitól eltérően közéleti pályakezdésekor Teleki nem tartozott sem a Katholikus Néppárt, sem az agráriusok értelmiségi köréhez. Neve nem bukkan fel a korai magyar fajvédelem fóruma, *A Cél* című szemle szerzői között (a lapnak BethlenIstván viszont szerkesztője volt), és nem szerepel például az ominózus 1901-es egyetemi Pikler-ügy résztvevői között (az egyetemi diákság jobboldali része a neves jogbölcselet „hazafiatlan kijelentésekkel” vádolta), ellentétben kormányának későbbi minisztereivel, így Keresztes-Fischer Ferencel. Teleki viszont államtudományi doktori dolgozatát éppen Piklerhez írta. Ha volt antiszemita hatás a környezetében, Cholnoky Jenőé lehetett az: a Telekinél kilenc évvel idősebb és vele jó viszonyban lévő földrajztudós már 1918 előtt is számos esetben ragadtatta magát élesen zsidóellenes kijelentésekre. Éppen ezért Teleki esetében megkerülhetetlennek tartom az 1919-es események figyelembevételét az antiszemitizmus kialakulásának magyarázata során.

Teleki megnyilatkozásaiban 1919 folyamán bukkannak fel rendszeresen azok az antiszemita toposzok, amelyekre többször és nyomatékosan, és távolról sem egyetértőleg rámutattam a könyvben, 1919 és a Tanácsköztársaság megítélése, a numerus clausus-törvény 1920-as megszavazása és az 1928-as módosítás, illetve az 1938 utáni zsidótörvények kapcsán. Teleki a forradalmakat a zsidóság művének tartotta – megfélemlítve például arról a körülményről, hogy maga egészen 1919 márciusáig támogatta barátja, Károlyi Mihály kormányát, közvetve tehát az őszirózsás forradalmat – és innen jutott el addig, hogy olyan torz társadalomképet alkotott meg és hirdetett, amelyben a zsidóság a bűnbak, és amelyből később bűnös következtetések, s még később bűnös politikai tettek egész sora származott. A kötet számos helyén jeleztem, hogy Telekit antiszemita politikusnak tartom (Karsai László szerint nem elég hangsúlyosan, nézetem szerint történeti életrajzhoz illő súllyal). Jeleztem, hogy közéleti megnyilatkozásait e témában fajvédő jellegűnek (281.), cinikusnak; distinkcióit a „bevándorolt” és a „magyar érzelmű” zsidóság különbségéről mondvacsínáltnak tartom. Egyértelműen kijelentettem a zsidótörvények kapcsán, hogy 1941 előtt nem nehezedett német nyomás a magyar kormányzatra ezen jogszabályok elfogadásakor. Részletesen tárgyaltam Teleki szerepét az első (ahol csak háttérmegbeszéléseken vett részt), majd a második és a harmadik zsidótörvény meghozatalában, ahol ő maga is a törvényszöveg egyik alkotójává lett: ő írta példának okáért a második zsidótörvény indokolását.

Ebbéli működéséről ez olvasható az életrajzban: *„Teleki Pál antiszemitizmusa kétségtelen tény. Az általa szorgalmazott zsidótörvények bűnösek abban, hogy nyomukban megkezdődött a magyar zsidóság kormánypolitika támogatta marginalizálása. A zsidósággal kapcsolatos politikai diskurzus eldurvulása magával hozta a sajtóét és a közvéleményét, majd szabad – és kíváncsi – prédává tette a zsidóság társadalmi pozícióit, később javait, legvégül munkaerejét és pusztá létét. Ebben Teleki bűnös, s világnézete ezért menthetetlen és folytathatatlan, a magyar konzervativizmus zsákutcája, »ahonnan – gyökeres fordulat nélkül – nincs visszatérés az európai konzervativizmus tradíciójához«*” (Gyurgyák János). (410–411.) A zsidókérdés Magyarországon szerzőjének szavai mögé nem elbújni igyekeztem, hanem azért idéztem őket, mert elég pontosan leírják azt, amit erről a témáról gondolok. Nem hiszem, hogy ennek az összegzésnek, akár másnak, amit ezzel kapcsolatban leírtam, apologetikus jellege lenne.

Teleki antiszemitizmusának volt egy szociális aspektusa is, amiről már többen írtak. Úgy gondolom, hogy Teleki azon kevesek közé tartozott a korszakban, akik felismerték, hogy a hagyományos magyar vezetőcsoportok (az arisztokrácia és a történelmi középosztály) hegemon szerepe már nem sokáig tartható fenn: helyüket – a politikus szerint – az alsó középosztályból vagy a kispolgárságból toborzott,

magasan képzett, európai kitekintéssel bíró fiatal szakembereknek kell elfoglalniuk, akik végrehajtják a magyar társadalom életében szükséges reformokat: a földreformot, a szegényebb rétegek felemelését, a szociális védőháló megteremtését. Teleki ezért is volt jelen a honi elitképzés minden központi helyén az Eötvös Collegiumtól a közgazdasági karon át a cserkészetiig. Kosáry Domokos, Cs. Szabó László, Hadrovics László vagy Kovács Imre és számos társuk sokat köszönhet ennek a politikai akaratnak. E reformvállalás tragédiája, hogy szorosan összefonódott a jogfosztással: Teleki számára a magyar zsidó középosztály konkurenciát jelentett, ezért új keresztény középosztálya számára a versenyelőnyt jogfosztás és kisemmizés (a numerus clausus, zsidótörvények) árán is biztosítani akarta. Később pedig a szociális intézkedéseknek volt sok esetben alapja a zsidóságtól elvett vagyon (mint például az Országos Nép- és Családvédelmi Alap esetében), ami a korszak egyik rettenetes csapdájának bizonyult és százezrek szenvedését okozta.

Mindazonáltal Teleki és a holokausz összefüggésében nem tudom elfogadni azt az álláspontot, amely még egy hozzá hasonlóan elkötelezett antiszemita-ról is automatikusan feltételezi a zsidóság ellen elkövetett népirtás helyeslését. Telekivel kapcsolatban azt kell megállapítanunk, hogy erőszakos megoldásokat (kitelepítés) is támogatott, azt pedig nem tudjuk, hogy 1944-ben lelkiismerete vagy antiszemitizmusa diadalmaskodott volna-e. A hangsúly könyvemben is a „nem tudhatjuk”-on van: Teleki egykori munkatársai kötöttek ki az ellenállásban és a népbíróságokon, néhányan pedig mindkét helyen. Azt tartom mértékadónak, amit a kötetben is idéztem Karsai László *Holokausz* című munkájából (Budapest, Pannonica, 2001, 25.): *„Igen veszélyes Auschwitz krematóriumainak füstködén át visszatekintve megírni az antiszemitizmus történetét. A történészeknek tudatosan kell törekedniük arra, hogy a történelmi szereplők tetteit korukban, az események kronológiai sorrendjében vizsgálják és értelmezzék”.*

Ma sem tudnám jobban megfogalmazni.